

Polgár Anikó

Az éneklő és az énektanár

A „kollektív lélek” Komlós Aladár költészetében és Kiss József-portréjában¹

Absztrakt. A tanulmány Komlós Aladár irodalomtörténész és költő munkásságának korai korszakát vizsgálja, verseinek és Kiss Józsefről írt elméleti írásainak középpontba állításával. Komlós a 20. század első felének szellemtörténeti koncepciói jegyében az identitást alapjában meghatározó lélek fogalmából indul ki. A zsidó költészet vizsgálatából a saját költészetére vonatkoztatható tanulságokat is merített. Kiss József-portréinak későbbi átalakításai jól példázák ugyanannak a történetnek többféle elbeszélhetőségét, ugyanakkor Komlós költői krízisének okairól is elgondolkodtatnak.

A lélek fogalmának kollektivista szemlélete, a közösségek, a tömegek, a nemzetek és korok „lelkének” kutatása kiindulópontot jelentett a 20. század első felének szellemtörténeti koncepciói számára, s egyben az egyéni és közösségi önépítés eszköze is volt. Komlós Aladár korai írásaiban az identitást alapjában meghatározó, „az azonosságtudat alatt elhelyezkedő s a tudatos létezés minden szegletét átható, mégsem megragadható”² lélek fogalmából indul ki, s az egyéni és kollektív lélek kölcsönhatásainak vizsgálatát kamatoztatja az irodalmi folyamatok és az adott közösség szempontjából fontosnak tartott költői-írói életművek áttekintő elemzésében.

Az elsősorban irodalomtörténészként ismert Komlós Aladár pályáját költőként kezdte, s a költészettel (bár magával a versírással a későbbi korszakaiban felhagyott) tudományos kutatásai során mindvégig behatóan foglalkozott. A két világháború között és a második világháború idején született, elméleti és irodalomtörténeti kérdéseket boncolgató Komlós-írások mélyén többnyire ott van az irodalomnak (az egyéni és kollektív értelemben vett) önismeret terepeként való felfogása, illetve az írás műhelyitkainak a leleplezésére irányuló igyekezet. A zsidó költészet vizsgálata Komlós számára azért is vált kulcsfontosságúvá, mert a saját költészetére vonatkoztatható tanulságokat meríthetett belőle. Ezzel függ össze a magyar–zsidó irodalomtörténet kulcsfiguráinak kijelölése, akik saját alkotói tevékenysége számára is mércét jelentettek.

A magyar–zsidó irodalmat művelő, ugyanakkor annak történeti feldolgozását is megalapozó Komlós elsősorban megoldatlan elméleti dilemmákkal talál-

1 A tanulmány a Bethlen Gábor Alap által támogatott, a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén lezajlott Komlós Aladár kutatói projekten belül készült.

2 KÖBÁNYAI János, *A lélek válaszutján. Komlós Aladár posztumusz munkássága elé* = Komlós Aladár, *Magyar–zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig I. A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században*, Budapest–Jeruzsálem, Múlt és Jövő, 1997, X.

ta szembe magát (a magyar–zsidó irodalomtörténet behatárolása és célkitűzései, az asszimiláns zsidóság lélektana, a zsidó humor kérdése, a zsidó mint modell a magyar irodalomban).³ Kiindulópontja azonban, ahogy ez *Zsidók a választáson*⁴ vagy *Különvélemény a névmagyarosításról*⁵ című írásaiból kiderül, mindenekelőtt személyes. Ezekben az írásokban, akárcsak hasonló témájú verseiben, az asszimilációt, a zsidóság letagadását egyfajta takargatott betegségként, a zsidósággal való sorsközösség vállalását pedig a betegségből való kilábalás úttaként jelöli meg. A magyarsággal azonosulni óhajtó, vagy legalábbis a téves azonosítást némi büszkeséggel, ugyanakkor félelemmel teli szégyenérzettel fogadó zsidó képét Komlós legmarkánsabban *A bennszülött*⁶ című versében rajzolta meg. A vers középpontjában egy, a magyarságba látszólag teljesen beolvadt zsidó áll, akit egy kávéházban a külföldiek „bennszülöttként” vesznek szemügyre („Te vagy a bennszülött szemükben, / Tokaj s a ménes vagy magad”). A „bennszülött” látszólagos jegyei mögött elrejtteni próbált lelki traumák állnak, s a helyzet kétélűségét a teljes azonosulás, beolvadás lehetetlensége, ugyanakkor ennek bevallatlansága okozza („Ne tudják meg soha, milyen / megölt álmoktól mérgezett / szívvel járunk a pesti járdán.”).

Komlós költőportréiban és költészettörténeti áttekintéseiben⁷ a lelki és identitásproblémák a vers alakulása szempontjából válnak fontosakká. Nemes Nagy Ágnes *64 hattyú* című kötetének előszavában a vers alakulásának két aspektusát különbözteti meg: „a vers létrejötte, kialakulása az élménymagtól a kész versig”, és a „vers átalakulása”, a 20. századi vers változásai „a megelőző verseszményekhez képest”.⁸ Komlós esetében is fontos mindkét aspektus hangsúlyozása, bár az alkotáslélektani szempontok és az identitáskérdések nála erősen összemosódnak. A vállalt vagy rejtett, megtagadott közösségi kötődés szerinte az írói alkat kialakítását, a témák megválasztását vagy bizonyos témák kerülését egyaránt befolyásolja. Komlós az egyéni jelenségeket a kollektív vagy közösségi lélek szemszögéből magyarázza: Szép Ernő „önki-csinnyítően mosolygós grimaszában a zsidó félenkség”⁹ megnyilvánulását látja, s hasonlóképpen a zsidó szellemből magyarázza Kiss József késői költészetének öniróniáját is.

Az 1892-ben született Komlósnál „a megelőző verseszmények” kutatása a jóval fiatalabb Nemes Nagy Ágneshez viszonyítva természetesen már életkoránál fogva is más dimenziókat kap (számára a „Petőfitől Adyig” terjedő korszak saját költészetének olyan közvetlen előzménye, mint Nemes Nagy Ágnes számára a Nyugat munkássága), s nála egyértelműen mások a költészet gyakorlatával és elméleti kérdéseivel való foglalkozás arányai is. A kettő azonban nem függetleníthető egymástól: a kölcsönhatást feltételező dichotómiát Kom-

3 Lásd pl. KOMLÓS Aladár, *Egy megírandó magyar–zsidó irodalomtörténet elé*, 1936 = Uő, *Bevezetés a magyar–zsidó irodalomba*, Budapest–Jeruzsálem, Múlt és Jövő, 2009, 75–81.

4 KOMLÓS, *Bevezetés a magyar–zsidó irodalomba*, 11–26.

5 Uo., 27–31.

6 KOMLÓS Aladár, *A tölgyek és a hegedű*, Budapest, Szépirodalmi, 1981, 102–103.

7 Lásd a *Poézis és szellem* című fejezetet a Kőbányai János által szerkesztett kötetben: KOMLÓS, *Bevezetés a magyar–zsidó irodalomba*, 113–161.

8 NEMES NAGY Ágnes, *Az élők mértana I.*, Budapest, Osiris, 2004, 8.

9 KOMLÓS, *Bevezetés a magyar–zsidó irodalomba*, 159.

lós az „éneklő” és az „énektanár” viszonyához hasonlítja. Utolsó, 1963-as verskötetének előszavában Musset gondolatára hivatkozva („az emberek háromnegyed részében el van temetve egy fiatalon elhalt költő, akit túléltek”¹⁰) az irodalomtörténészivel szemben saját költői énjét tartja elsődlegesnek: „S ha lesznek, akik kíváncsiak rá, milyen volt éneklőnek, aki ma már csak énektanár, azoknak megvallom: úgy sejtem, mégiscsak az voltam igazán, akit túléltem.”¹¹ Az éneklő és az énekes metaforája Komlós irodalomtörténeti műveiben is megjelenik. Ábrányi Emilt például találóan így jellemzi: „Mint némely énekes, Ábrányi is inkább a torkából, mint a szívéből énekel, inkább frappíroz, mintsem meghat vagy felgyújt, nem száll magába, csak mutogatja magát.”¹²

Az „énekes” és „énektanár” Komlós számára egyaránt fontos a kollektív lélek, a magyar–zsidó szellem megragadása. Az elméleti alapozást *A zsidó lélek* című írása jelenti, mely „azokat a közhelyeket gyűjti össze, amelyeket a 19. századi nemzeti mozgalmak ideológusai kényszerítettek rá az általuk zsidó léleknek nevezett konstrukcióra”.¹³ Komlós zsidólélek-konceptiójának mai átértékelését azok a Szombat folyóiratban¹⁴ közölt írások végezték el, melyek arra a körkérdésre válaszoltak, hogy relevánsak voltak-e Komlós feltevései, megítélésüket mennyiben változtatták meg a 20. század történései, s mennyiben használhatók a komlói kategóriák napjainkban. A legtöbb hozzájáruló a zsidó lélek jellemzésében Komlós korának jellegzetes gondolkodásmódját látja, s ez bizonyos szintű elhatárolódást is jelent. Kulcsár Szabó Ernő például hangsúlyozza, hogy a zsidó lélek kutatása „a klasszikus-modern irodalmi diszkurzus, különösen pedig Babits hatását mutatja”.¹⁵ Dr. Köves Slomó rabbi viszont állítja, hogy „az egyes eltérő jellemvonások és eltérő tapasztalatok mellett létezik egy olyan alapvető jellemzője a zsidó pszichének, amely ugyancsak a zsidó teológia alaptételében gyökeredzik”, s ezzel összefüggően „Komlósnak igaza van eme alapvető felvetésében, és habár teljesen más társadalmi és politikai környezetben, de következtetése a mai napig is érvényes.”¹⁶ Komlós koncepciójának mai továbbvihetőségét legmeggyőzőbben Kőbányai János „Komlós Aladár szellemében” megírt irodalomtörténete¹⁷ példázza. Kőbányai a zsidó irodalom fogalmköréhez sorol „minden zsidó által írt” művet, és „minden zsidók által alapított és működtetett kulturális intézmény”-t¹⁸, „szociológiai és lelki feltétel”-ekből kiindulva, hangsúlyozva, hogy „az utóbbi a meghatározó, mivel a magaskultúra forrása a felszabadult lélek visszatükröződése és reprezentációja”.¹⁹

10 KOMLÓS, *A tölgyek és a hegedű*, 5.

11 *Uo.*

12 KOMLÓS Aladár, *A magyar költészet Petőfitől Adyig*, Budapest, Gondolat, 1959, 224.

13 BORBÉLY Szilárd, *A csoda*, Szombat, 2009/október, www.szombat.org/politika/3921/borbely-szilard-a-csoda

14 2009/október, www.szombat.org

15 KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Komlós Aladár „A zsidó lélek” című írásáról*, 2009/október, www.szombat.org/politika/3935-komlos-aladar-a-zsido-lelek-cimu-irasarol

16 Dr. KÖVES Slomó rabbi, *Létezik-e zsidó psziché?*, 2009/október, www.szombat.org/politika/3923-letezike-zsido-psziche

17 KŐBÁNYAI János, *A magyar–zsidó irodalom története. Kivirágzás és kiszántás*, Budapest, Múlt és Jövő, 2012, 12.

18 KŐBÁNYAI, *A magyar–zsidó irodalom története*, 19.

19 *Uo.*, 19.

A kollektív lélek irodalmi megnyilvánulásainak vizsgálata szempontjából Komlós számára kiindulási pontnak számít Kiss József költészete. Ha a „közösségek lelké”-nek, „a tömeg lelké”-nek,²⁰ „az irodalom kollektív folyamata”-nak szellemtörténeti kutatását „egyes írói egyéniségekre akarjuk vetíteni, nehézségekre és erőltetett magyarázatokra vezet” – állapítja meg Babits²¹ Farkas Gyula és Horváth János irodalomtörténeti koncepcióit értékelve. Komlós a maga magyar–zsidó szellemtörténeti összefoglalásával egy egészen más közösség szempontjából ugyan, de hasonlóra vállalkozik. A magyar–zsidó irodalomtörténet kulcsfigurájának tartott Kiss József fellépése, amint azt Komlós hangsúlyozza, mérföldkövet jelent a költői fejlődéstörténetben: *Zsidó dalok* című kötetének megjelenése (1868) „a magyar zsidóság betoppánását jelzi a magyar lírai költészetbe”.²² Az 1932-ben íródott Kiss József-portré a szellemtörténeti gondolkodásban gyökerezik. Kiss József pályájának felvázolásában fontos szerepet kap az „élményformák” rekonstrukciója,²³ illetve a megértés alapját képező behelyezkedés. „Van egy terület, tapasztalta a gyermek, ahol megbocsátják az embernek, hogy zsidó, és nem törődnek azzal sem, hogy gyenge és kis termetű, egy terület, ahol tehát ő is kivívhatja talán az emberek szeretetét és megbecsülését: az irodalom világa. [...] Ha elképzelem a vézna, csöpp Kiss Józsefet, amint ünnepőbe öltözve, gúny és feléje hajigált kövek közt bandukol az alvégi korcsmaházból az illatos felvégi parókia felé, amelynek csendes szobáiban szerető arcok várják, mint ha egész pályájának előrevetített képét látnám.” – írja Komlós.²⁴ A Kiss József-portréban egy lelki élet történéseit vázolja: „Kiss József lelkében ezek a találkozások a dicsőség vágyát ébresztették fel. Lelke örökre e vágy tengelye köré rendeződött.”²⁵ Az egyén lelke a költészetten keresztül kapcsolódik a közösségi léleknek a kifejeződése lesz: „A magyar zsidóság első szava pedig, mikor felvágják lírai nyelvét, a boldogság hálálkodása volt, hogy végre hazát és jogot kapott.”²⁶ „A *Zsidó dalok* füzetkéjében mintha népünk történeti akarata remegne, amellyel gyökeret ereszt a magyar homokba.”²⁷ Komlós Kiss József első kötetének verseiben „a zsidó lélek gyökérszállai”-t látja, „amelyek szomszorosan fúrnak a talajba”.²⁸ Az élmény, a szellem és a sors hármassága²⁹ a magyar–zsidó irodalomtörténetben, amint ezt a Kiss József-portré is mutatja, különös

20 BABITS Mihály, *Szellemtörténet* = Uő, *Esszék, tanulmányok II.*, Budapest, Szépirodalmi, 1978, 305.

21 Uő., 308.

22 KOMLÓS: *A hatvanéves magyar–zsidó költészet* = Uő, *Bevezetés a magyar–zsidó irodalomba*, 126.

23 A szellemtörténész „rekonstruálja azokat az élményformákat, melyek egy bizonyos felállásnak, élethelyzetnek általános értelmet, alakot adnak”. BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*, Budapest, Osiris, 1997, 110.

24 KOMLÓS, *Kiss József emlékezete, vagy: a zsidó költő és a dicsőség* = Uő, *Bevezetés a magyar–zsidó irodalomba*, 188–189.

25 Uő., 189.

26 Uő., 190.

27 Uő., 191.

28 Uő., 191.

29 BÓKAY, *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, 111.

hangsúlyokat kap: a korszellem, melybe Kiss József beletanult, és kisebb-nagyobb nehézségekkel végül is beilleszkedett, nincs összhangban a magyar–zsidó jelleg átmenetiségének élményével, és a zsidó sorsból adódó „öszönös nézetei”³⁰ megingásával. A lelki folyamatok leírásában Komlós saját lelki folyamataiból indul ki, a közösségi szellem értelmezésében pedig saját korának az asszimilációval, illetve az asszimiláció kudarcával kapcsolatos megfigyeléseiből következtet.

Az „interpretátor személyes elkötelezettsége”³¹ Komlós korai írásaiban magától értetődő: az asszimiláns zsidóság problematikáját, a névváltoztatás kérdését személyes élményeiből bontja ki, s ezeket a saját tapasztalatokon alapuló elméleti fejtegetéseket a szellemi és irodalmi jelenségekre is vonatkoztatja. „A tudomány a dolgokat és dolgok rendjét adja nekünk, a művészet lelkeket és sorsokat” – írja Lukács György³² a szokásos tudomány–művészet dichotómia kapcsán, melyet ő a kritika műfajában feloldódni lát. A „kritikának nevezett írás”-tól „finom, alig megfogható átmenetek végtelen sora visz” Lukács szerint³³ a költészet felé. Az „önismereti írásmód”³⁴ Lukács György által leírt, többnyire élesen külön nem választható, átmeneti formákból álló rendszerének több eleme megtalálható Komlósnál. Komlós költőként is olyan példaképeket választ magának a magyar–zsidó költészet kulcsfigurái közül, akikben a kifejezni szándékozott közösségi vagy típusjelleg megtalálja. Egy sötét kaftános, hosszú fehér szakállú, öreg zsidót bemutató *Ódájának*³⁵ háttérében ott van Kiss József *Legendák nagyapámról* című kompozíciója: Kiss József „kaftános őse”-nek léte is mintegy irodalommal szublimálódik, az örökség nemcsak családi vagy közösségi, hanem esztétikai érték is.

„A dalt tetőled örököltém én,
S az mégis legszebb ezen a világon,
Idővel nem dacol, csak költemény,
Legalább én, a rongyos bárd úgy látom:
A rozsdá dőzsöl a nagy lakomán –
Te élsz tovább kaftános nagyapám.”³⁶

Komlós kaftános zsidójának élettere is irodalmi és esztétikai tér („tágszemű legendák kúsznak sűrű repkényt szöve a falakra”, „a Bálsem hallgatta egykor a kis füvecskék énekét”, a régi rabbik sora „mint végtelen márvány oszlopsor”), ám ez az élettér sokkal misztikusabb, mint a *Legendák a nagyapámról* szerepeltetjes ironiával átszőtt világa. A rokonság hangsúlyozása („csupasz testvéred lelke sófárt fuj elébed a szélben”) a művészi ihletés örökségét is magával vonja. A haszidizmus két kiemelkedő alakjának említése („a Bálsem” és „rabbi

30 KOMLÓS, *Kiss József emlékezete*, 192.

31 BÓKAY, *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, 113.

32 LUKÁCS György, *A lélek és a formák. Kísérletek*, Budapest, Napvilág Kiadó–Lukács Archivum, 1997, 14.

33 *Uo.*, 14.

34 BÓKAY, *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*, 112.

35 KOMLÓS, *A tölgyek és a hegedű*, 101.

36 KISS József, *Tűzek*, Válogatta, sajtó alá rendezte, és a bevezető tanulmányt írta KOMLÓS Aladár, Budapest, Szépirodalmi, 1961, 235.

Nachmann³⁷⁾ a rokonság értelmezhetőségét térben és időben kitágítja, akár csak a *Zsidók a kapualjban* című versben, ahol egy kapualjban látott, egymást átölelő két szakállas zsidó alakjában, mozdulataiban „a történelmi gesztust” látja, „mit megel ujjra mindenik generáció”.³⁸

Komlós irodalomtörténészként egy közösség nevében szólal meg, s mivel a potenciális befogadók köre, akár csak az irodalomról való beszéd jellege, az ötvenes években radikálisan megváltozott, a Kiss József-portréban is jelentős hangsúlyeltolódásokat figyelhetünk meg. Kiss József élet- és pályarajzának átalakulásai jól példázzák ugyanakkor a történetnek többféle elbeszélhetőségét, illetve a politikai helyzetből adódó irodalomtudományi elvárások kiszolgálását. Komlós 1959-ben megjelent monográfiájában, mely a magyar költészet fejlődéstörténetének egy korábban feltáratlan fejezetét dolgozta ki részletesen, a *Zsidó dalok* című Kiss József-kötet kapcsán már nem a zsidó szellem történelmi akarátának megnyilvánulását, hanem a magyarsággal való egyenjogúsodást és a költőnek a magyarságért való rajongását hangsúlyozza: „Rajong a szabadságért, a magyarságért és a költészetért, s versei által akarja kivívni megbecsültetését.”³⁹ A gyermekkor eseményei közül a harmincas évekbeli tanulmányban még a falusi zsidó megaláztatását és kirekesztettségét emeli ki: „Két messzi világ hajolt össze, mikor a menekült orosz–zsidó kántor unokája felkereste az ősz magyar tiszteletest.” „Mikor végigment az utcán, a gyerekek csúf-szavakat kiabáltak és köveket dobáltak utána”.⁴⁰ Az ötvenes években a származás nem a zsidó–magyar dichotómia részeként, hanem az utólagosan visszavetített osztályszempontok érvényesítéseként említődik: „anyja egy litván zsidó kántor lánya, aki a cári Oroszország pogromjai elől hazánkba menekül, s akitől a költő úgyszólván már az anyatejjel szívja be a cárizmus gyűlöletét.”⁴¹ Szimptomatikus az irodalomtörténésznek a zsidóságtól való elhatárolódása is, mely tulajdonképpen csak látszólagosan alapszik a magyar–zsidó ellentétek megszűnésén, a zsidóknak és a magyaroknak egy közös „hazánk”-ba való beolvadásán. A cárizmus gyűlöletét az anyatejjel magába szívó 19. századi költő képét később feltehetőleg maga Komlós is túlzónak tartotta, hiszen a Kiss József válogatott verseihez írt bevezető tanulmányban már így alakította át a szóban forgó szakaszt: „anyja egy a cári Oroszország pogromjai elől menekült Behrmann nevű zsidó kántor irodalomkedvelő leánya, aki még beszéli az orosz nyelvet.”⁴² Az ötvenes évekbeli pályarajzban gyakran találunk a harmincas évekből átvett mondatokat, melyek csekély átalakítások révén is erős ideológiai tartalommal tudnak telítődni, például a Kiss József vándortáncosnőjének korszakára vonatkozó „állandóan érintkezett a néppel, ekkoriban ismerte meg tüzetesebben a népköltészetet és a külföldi, főleg a német iro-

37 Baal Sém Tov (1700–1760) és Braclavi Rabbi Nahman (1772–1810) munkásságával kapcsolatban lásd: SCHEIBER Sándor, *A feliratoktól a felvilágosodásig. Zsidó irodalomtörténeti olvasmányok*, New York–Budapest–Jeruzsálem, Múlt és Jövő, 1997, 258–261.

38 KOMLÓS, *A tölgyek és a hegedű*, 100.

39 KOMLÓS, *A magyar költészet Petőfitől Adyig*, 342.

40 KOMLÓS, *Kiss József emlékezete*, 188.

41 KOMLÓS, *A magyar költészet Petőfitől Adyig*, 341.

42 KOMLÓS, *Kiss József (1843–1921)* = Kiss, *Tüzek*, 5.

dalmat⁴³ szakasz a következőképpen alakul át: „ekkor ismerte meg jól az életet, a magyar népet és a népköltészetet”.⁴⁴

Komlós esetében is elgondolkodhatunk a lelkes zsidó költő és a magyar–zsidó viszonylatban alapozó jellegű (később nagyrészt kéziratban maradt) műveket megalkotó irodalomtörténész kommunista pálfordulásának lélektanán, illetve ezzel összefüggésben a korábban tudatosan „magyar–zsidó költészetet” művelő Komlós költői krízisének okain. A zsidóknak a Holocaust utáni csatlakozása a kommunistákhoz Komoróczy Géza szerint az integráció vagy asszimiláció újfajta módját jelentette: „A Holocaust után a kommunista platformot egy újabb elem is vonzóvá tette: a hatalmi pozíció azt az ígéretet hordozta, hogy elejét fogja venni a zsidóüldözés bármilyen módon való megújulásának.”⁴⁵ „Nem bosszúvágy vezette őket, nem is a hatalom csábítása: egy olyan közösséghez akartak tartozni, amely végre nem zsidónak tekinti őket, amelyben egyenlők a többiekkel.”⁴⁶ Tény, hogy Komlós, még ha a magyar–zsidó irodalomtörténet megírásával az újfajta elvárásoknak engedve teljesen fel is hagyott, irodalomtörténeti munkáiban továbbra is foglalkozott azokkal az alkotókkal, akiket a magyar–zsidó irodalomtörténet részeseiként tárgyalt korábban, szemléletében pedig a szellemtörténeti alapozás továbbra is nyomot hagyott. Ez az oka, hogy bár munkái a marxista irodalomesztétika szabályaihoz igazodnak, a korabeli irodalompolitika mégsem fogadta őket egyértelmű lelkesedéssel: a Kiadói Főigazgatóság egyik jelentése szerint Komlós „legtöbb ítéletében a polgári irodalomesztétika eredményeiből indul ki, és marxista vizsgálódásai ezért nem önnön alapjukból fakadnak, hanem rosszul szabott ruhaként illenek mondanivalójuk testére”.⁴⁷ Komlós költői krízise is minden bizonnyal összefüggésbe hozható az újfajta befogadói elvárásokkal és megváltozott irodalompolitikával. „Én is túléltem egy költőt, aki voltam. Azt hiszem – hogy, hogy nem – a vagonokban halt meg, 1944-ben” – írja 1963-ban. Komlós költői elhallgatása a közösségi elvárások és az egyéni érzékenység összefüggésének jellegzetes példája, mely az irodalompolitikának a költészet terepére történő behatolását is jelezheti: a megváltozott viszonyok között az irodalomtudomány nem az „önismeret eszköze” többé, a költészet művelése tehát (legalábbis akkor, ha korábban ugyanazon „önismereti írásmód” egyik formájának számított) nem lehet továbbra is szimbiózisban vele.

43 KOMLÓS, *Kiss József emlékezete*, 190.

44 KOMLÓS, *A magyar költészet Petőfitől Adyig*, 341.

45 KOMORÓCZY Géza, *A zsidók története Magyarországon II. 1849-től a jelenkorig*, Pozsony, Kalligram, 2012, 940.

46 *Uo.*

47 *Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961–1970*, szerk. TÓTH Gyula, Budapest, MTA ITI, 1992, 53.

**The Singer and the Singing-master
The „collective soul” in the Poetry of Aladár Komlós and in his József
Kiss-portraits**

The study makes an attempt at perceiving the structures of Jewish-Hungarian minority identity as a form of self-representation in the poetry and theoretical concepts of Aladár Komlós. In the centre of research are the early poems written by Komlós himself, and his intellectual and artistic portrait of the emblematic Jewish-Hungarian poet, József Kiss. Komlós composes in the spirit of the History of Ideas (Geistesgeschichte), and as a starting point he uses the term of the collective soul. His József Kiss-portraits were changing in accordance with the actual political and social demands and requirements. Mentioned process is inseparable from his own poetical withdrawal.

Keywords: Hungarian–Jewish literature, History of Ideas (Geistesgeschichte), Poetry of Aladár Komlós and József Kiss, National Identity

Polgár Anikó
Comenius Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
polgaraniko@post.sk